

О. Новосьолов (Івано-Франківськ)

РУМУНСЬКА ОКУПАЦІЯ ТРАНСНІСТРІЇ: ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ

Політичний режим, що був встановлений в Румунії у вересні 1940 р., після приходу до влади генерала І. Антонеску завершив процес перетворення країни у сателіта нацистської Німеччини. Участь у німецько-радянській війні на боці Рейху дозволила Румунії захопити Бессарабію, Північну Буковину та Трансністрію. Румунська окупація українських територій є однією з актуальних проблем вивчення історії України 1941–1944 рр., особливе значення, у даному контексті надається з'ясуванню політичного статусу анексованих українських земель у межиріччі Дністра та Південного Бугу – Трансністрії. Дана проблема є центральним питанням румунської історіографії Другої світової війни. Колишній військовий представник Бухареста в Берліні І. Георге у спогадах “*Un dictator neferecit – maresalul Antonescu: Calea Romaniei spre statul satelit*” (“Нещасливий диктатор – маршал Антонеску: Шлях Румунії до держави сателіта”) намагається довести, що Трансністрія була “нав’язана” Румунії в якості компенсації за втрату Трансільванії за Віденським арбітражем 1940 р. І. Георге вважає, що німецьке командування вирішило передати Трансністрію під румунське управління, припускаючи, що ця територія стане певною компенсацією в трансільванському питанні¹. Румунський військовий аташе в Берліні зазначив, що під час зустрічі А. Гітлера і І. Антонеску в лютому 1942 р. фюрер намагався переконати кондукетора встановити румунську владу в Трансністрії в повній мірі. Проте І. Антонеску погодився зупинитися на формулюванні “військова окупація”, оскільки він вважав, що німецьке керівництво бажає спрямувати увагу румунів на схід, відволікаючи від трансільванської проблеми. Як приклад І. Георге навів епізод, коли під час однієї із зустрічей І. Антонеску та А. Гітлера, розглядаючи карту СРСР, останній запропонував кондукетору провести на карті кордони, які мали становити зону румунської окупації. На що І. Антонеску відповів, що окупація Трансністрії цілком достатня для румунського керівництва².

Сучасні румунські дослідники В-Ф. Добрінеску та І. Константін у дослідженні “*Basarabia in anii celui deal Doilea razboi mondial (1939–1947)*” (“Бессарабія в роки Другої світової війни (1939–1947)”) зазначають, що наприкінці липня 1941 р. румунські військові підрозділи перейшли Дністер, для того щоб встановити новий кордон, знищити радянські фортифікації вздовж ріки та захистити румунське населення за Дністром, оскільки румунський етнічний елемент, на думку румунських істориків В-Ф. Добрінеску та І. Константіна, в Трансністрії

був переважаючим³. Однак на відміну від Бессарабії та Північної Буковини, які раніше входили до складу Румунського королівства, землі між Бугом та Дністром до складу Румунії ніколи не входили. Саме тому, на думку дослідників, румунський уряд надав Трансністрії статус “тимчасової окупації”, до “повного вирішення російського питання”⁴. Разом з тим, як зазначають румунські історики В-Ф. Добрінеску та І. Константіна, призначення цивільної особи губернатором Трансністрії не може розцінюватися як анексія цих земель, хоча губернатор підпорядковувався військовому керівництву. В той же час, дослідники стверджують, що окуповані Румунією території між Дністром та Бугом, тобто Трансністрія, не розглядалися кондукетором в якості компенсації за втрачену Трансільванію, оскільки І. Антонеску ніколи не піднімав перед керівниками Рейху подібні питання. Крім того, організація управління Трансністрії значно відрізнялася від тієї, яка була впроваджена в Бессарабії та Буковині, що доводить тимчасовий характер румунської окупації цієї території⁵.

В дослідженні румунського історика К. Кіріцеску “Romania in al Doilea razboi mondial” (“Румунія в Другій світовій війні”) зазначається, що Трансністрія – це українська територія між Дністром та Бугом, яка на чверть заселена румунами. Цей факт, як стверджує дослідник, визнавався навіть радянською владою, з ініціативи якої навіть було створено Молдавську АСРР у складі Української СРР.

Щодо окупації Трансністрії дослідник зауважив, що І. Антонеску зумів закріпити за цією областю статус “території військової окупації”. Командуючий військами на окупованій території підпорядковувався безпосередньо І. Антонеску⁶.

Питання політичного статусу Трансністрії досліджується вітчизняною історіографією. Український дослідник П. Рекотов у статті “Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.)” стверджує, що 19 серпня 1941 р. кондукетор Румунії І. Антонеску при попередньому погодженні з А. Гітлером видав декрет про введення румунської адміністрації на території між Дністром і Бугом, офіційно названої Трансністрією⁷. Інший український історик Д. Кушплір вважає, що сама назва території межиріччя Південного Бугу та Дністра – Трансністрія вживалася румунськими істориками з початку ХХ ст. для окреслення земель на схід від Дністра, що розглядалися націоналістичною ідеологією як одвічна румунська територія⁸. Історик П. Рекотов стверджує, що на відміну від Бессарабії та Північної Буковини Трансністрія формально до складу Румунії не входила. Однак, досліджуючи структуру управління Трансністрії, науковець зауважив, що зв’язок румунського керівництва з губернаторствами, а також управління окупаційною адміністрацією, координацію її діяльності здійснював створений при Кабінеті Міністрів так званий “Військово-цивільний кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини і Трансністрії”. П. Рекотов вважає, що румунські правителі на території губернаторств ввели законодавство “Старого королівства”, а всі посади префектів та преторів довірили його уродженцям. Фактично, як стверджує дослідник, адміністративний устрій практично був однаковим у трьох новоутворених губернаторствах⁹.

Серед сучасних українських досліджень, присвячених даній проблематиці, слід відмітити роботу А. Русака “Союзники гитлеровської Германиї в війні проти СРСР 1941–1945 гг.” А. Русак звертає увагу, що угода, яка була укладена між німецькою та румунською сторонами у місті Тігіна 30 серпня 1941 р., мала суперечливий характер. З договору (“Угода про забезпечення безпеки адміністрації і економічної експлуатації території між Дністром та Бугом та Бугом та Дніпром” – *Авт.*), на думку науковця, є незрозумілим характер підпорядкування Трансністрії румунській адміністрації. Дослідник стверджує, що Бухарест розглядав договір як остаточне рішення, в свою чергу, німецька сторона наполягала на його тимчасовому характері¹⁰.

Отже, питання політичного статусу Трансністрії в 1941–1944 рр. є суперечливим і вимагає уточнення та конкретизації.

Слід зауважити, що встановленню румунської окупації в Трансністрії передували попередні німецько-румунські домовленості. В листі до І. Антонеску 14 серпня 1941 р. А. Гітлер писав, що територія на схід від Бугу до Чорного моря незабаром буде повністю очищена від противника. Фюрер розкрив перед кондукетором деякі плани на майбутнє. Першочерговою метою А. Гітлер бачив організацію нового фронту з метою розгромити оборону противника на Дніпрі. А. Гітлер запропонував І. Антонеску: після того як румунська армія досягне Дніпра, взяти на себе охоронні функції у межах між Дністром й Дніпром. Крім того, фюрер висловив побажання, щоб румунські війська взяли участь в операціях на схід від Дніпра¹¹.

Слід зазначити, що вже 17 серпня 1941 р. І. Антонеску дав згоду на пропозицію А. Гітлера. В листі до фюрера, генерал погоджувався на участь румунських збройних сил у продовженні війни на схід від Дніпра. Кондукетор зобов'язався виконувати функції безпеки на теренах між Дністром та Дніпром. І. Антонеску зазначив, що він може здійснювати адміністрування й економічну експлуатацію лише земель між Дністром й Бугом. Оскільки ці землі потребують значної адміністративної й економічної реорганізації, якої в цілому потребує й уся країна, а особливо Бессарабія. Крім того, І. Антонеску вимагав у А. Гітлера певних інструкцій, які б гарантували права та визначали адміністративну відповідальність за економічну експлуатацію території між Дністром та Бугом, а також підтвердження, що охоронні функції та підтримання порядку на землях між Дністром та Дніпром належать саме румунам¹². Відносно цього, А. Гітлер на засіданні свого штабу сказав, що на даному етапі взаємовідносини Німеччини з Румунією хороші, але ніхто не знає, як вони будуть розвиватися у майбутньому. Фюрер підкреслив, що не слід ставити себе у залежність від третіх держав, виходячи з цього і слід будувати взаємини з Румунією.

На відміну від Бессарабії та Буковини Трансністрія формально до складу Румунської держави не ввійшла. Згідно з німецько – румунською угодою (угода “Тетеряну–Хауффе”), яка була підписана 30 серпня 1941 р. представниками румунського та німецького командування, Румунія отримувала німецький мандат на здійснення управління та економічну експлуатацію території між Дністром і

Південним Бугом (Трансністрії), а також області Буг–Дніпро. Таким чином було встановлено подвійну демаркаційну лінію: одну вздовж Дністра, яка відділяла Румунію від її ж окупаційної зони, інша – вздовж Південного Бугу, яка розмежовувала румунську та німецьку окупації¹³.

В основу угоди було покладено лист фюрера, адресований І. Антонеску від 14 серпня 1941 р., лист – відповідь кондуктора від 17 серпня 1941 р. та лист керівника німецької військової місії в Румунії, адресований Верховному Командуванню Румунії від 24 серпня 1941 р.¹⁴

Згідно з цією угодою Румунія мала відповідати за безпеку, адміністрацію та економічну експлуатацію Трансністрії. Крім того, румунська сторона мала забезпечувати функціонування комунікацій та зв'язок. Німецька сторона виконувала в Трансністрії роль консультанта та надавала необхідну підтримку румунській адміністрації. Щодо області Буг–Дніпро, то відповідальність за адміністрацію та економічну експлуатацію цієї території покладалася на Німеччину. Румунія мала підтримувати порядок та безпеку в цій області.

Для управління окупованими землями та для координації дій місцевої адміністрації при Кабінеті Міністрів було створено “Військово-цивільний кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини та Трансністрії” (КББТ), який очолив генеральний секретар уряду. На відміну від Бессарабії та Буковини, де владу обіймали військові, в Трансністрії 19 серпня 1941 р. губернатором було призначено цивільну особу – професора права Георге Алексяну, який 1938–1939 рр. був королівським резидентом Буковини. Губернатор Трансністрії підпорядковувався безпосередньо кондуктору та Президії Ради міністрів¹⁵.

Особливо цінним документом, є німецько-румунська угода “Про безпеку та економічну експлуатацію Трансністрії та області Буг–Дніпро”, яку уклали представники румунського та німецького командування (румунську сторону представляв генерал Тетеряну, від німецької сторони угоду підписав генерал Хауффе) у місті Тігіна (Бендери) 30 серпня 1941 р.

Слід зазначити, що сама угода ніколи не публікувалася, і зміст її для дослідників був відомим лише в загальних рисах. Аналіз змісту цього документа дозволяє зробити висновок, що Румунія отримувала тимчасовий німецький мандат на здійснення адміністрації та економічної експлуатації території між Дністром і Бугом.

Угода була укладена по дев'яти основних пунктах, які визначили відповідальність сторін на окупованих територіях, стан і функції окупаційних румунських та німецьких підрозділів, роль румунської адміністрації в управлінні та економічній експлуатації Трансністрії, розподіл військової здобичі, шляхи сполучення, телефонний зв'язок, комунікації тощо. Детальне вивчення угоди дозволяє стверджувати, що її характер тимчасовий, прелімінарний, оскільки ряд питань (питання визначення остаточних кордонів Румунії, єврейське питання та деякі інші) мали вирішуватися після завершення бойових операцій на цій території. В цілому ж угода “Тетеряну–Хауффе” стала основоположним документом, який визначив характер та зміст румунської окупації Трансністрії протягом 1941–1944 рр.

Згідно з угодою “Тетеряну–Хауффе”, при керівникові румунської адміністрації в Трансністрії діяв представник німецького командування, який виконував консультативні функції.

З огляду на здійснення охорони, підтримання порядку та безпеки, передбачалося посилення румунських підрозділів охорони з метою надійного виконання поставлених функцій. Для цього виділялися наступні військові сили: один штаб армії з розташуванням в Одесі; два штаба армійських корпусів, з яких один розмістився на території Трансністрії, інший – у районі Буг–Дніпро; шість дивізій піхоти та дві бригади кавалерії. Економічна експлуатація Трансністрії покладалася на румунську владу. Для збереження запасів, необхідних для спільного ведення війни, створювався орган для зв'язку німецької армії в Одесі, який мав здійснювати постачання німецьких підрозділів у Трансністрії. Цей орган також мав підтримувати румунські власті, які відповідали за економічну експлуатацію, у зборі та розподілі необхідних продуктів.

Шляхи та комунікації в Трансністрії експлуатувалися в диференційованому режимі. Залізниці та річкова навігація знаходились у підпорядкуванні оперативним та окупаційним підрозділам й управлялися німецьким штабом транспорту. Румунська влада мала надавати підтримку та допомогу німецьким властям у ремонті та утриманні залізниць. Морський транспорт перебував у підпорядкуванні спільним німецько-румунським органам влади. Мости, шляхи, телефонний зв'язок підпорядковувався румунській владі. Румунська адміністрація, крім того, відповідала за безпеку всіх видів зв'язку та сполучення¹⁶.

Столицею Трансністрії спочатку став Тирасполь, а після 16 жовтня 1941 р., столиця губернаторства була перенесена до Одеси. Декретом кондукетора від 19 серпня 1941 р. зазначалося, що територія між Дністром та Бугом, що на півночі обмежена лінією Могилів-Жмеринка, входить до складу румунської адміністрації. Цим же декретом представником кондукетора в Трансністрії було призначено Г. Алексяну, з наданням йому всіх відповідних повноважень. Представник кондукетора в Трансністрії підпорядковувався безпосередньо Президії Ради міністрів. У документі зазначалося, що Алексяну шляхом видання наказів буде вживати всіх необхідних заходів для нормальної роботи адміністративних органів та для продовження всіх видів діяльності згідно з указами І. Антонеску. Далі йшлося, що чиновники, які направлялися на роботу до Трансністрії, забезпечуються подвійною зарплатою¹⁷. Обіговою грошовою одиницею провінції визнавалася німецька марка. Перед місцевою адміністрацією ставилося завдання налагодити на території провінції економічне й політичне життя. Виконавчий орган Трансністрії – Генеральний секретаріат складався з відділів – директоріатів. Кожний дерикторіат відповідав за конкретні функції: сільське господарство, економіка, охорона здоров'я, культу, юстиція, фінанси, шляхи, будівництво, залізниці, техніка. Провінція займала площу приблизно в 40 тис. км² з населенням 2 млн. 327 тис. На території Трансністрії було створено 13 повітів: Ананіївський, Балтський, Березовський, Дубасарський, Голтський, Ямпільський, Могилівський, Очаківський, Одеський, Овідіопольський, Рибницький, Тираспольський,

Тулчинський¹⁸. Впровадження окупаційної німецької марки – як єдиної законної валюти викликало певне занепокоєння румунських чиновників. Полковник П. Васіліу з цього приводу повідомляв у Бухарест, що румунська влада в Трансністрії, без румунських грошей, сприймається як тимчасове явище. Крім того, німецький мандат на здійснення Румунією управління території межиріччя Дністра та Південного Бугу, зберігав невизначений юридичний статус Трансністрії. Уряд Румунії утримувався від будь яких політичних заяв щодо офіційного статусу цієї території. 16 грудня 1941 р. на засіданні уряду губернатор Трансністрії Г. Алексяну, звертаючись до кондуктора, заявив, що він діє в провінції з думкою про те, що румунська влада тут встановлена остаточно і назавжди¹⁹. Звертаючись до членів уряду, диктатор зазначив, що на даний момент він не може зробити політичної заяви щодо статусу Трансністрії. При цьому маршал дав настанову Г. Алексяну діяти на загарбаних землях так, ніби влада Румунії встановлена тут на два мільйона років. Диктатор наголосив, що не має наміру втрачати те, що здобув такою важкою працею. Трансністрія, на думку І. Антонеску, повинна була стати румунською територією, оскільки не існує сили, яка б завадила Румунії здійснити свої плани на окупованих землях²⁰.

Пояснюючи позицію диктатора, міністр закордонних справ М. Антонеску, на засіданні уряду 23 січня 1942 р. заявив, що на даний момент немає підстав робити будь-які зміни в юридичному статусі Трансністрії, або ж здійснювати дії, які б засвідчили те, що Румунія бажає встановити власний територіальний суверенітет на цій території. Міністр наголосив, що поки що самі німці зберігають статус військової окупації й офіційно ще не оголосили про приєднання будь-якої частини радянської території. Крім того М. Антонеску повідомив, що невідомо залишається доля самої Росії, тому важко знати, як далеко простягнеться Трансністрія²¹.

Найповніше позицію кондуктора М. Антонеску висвітлив у виступі з нагоди відкриття “Бюро з питань миру” 16 червня 1942 р. Міністр заявив, що проблема сходу (тобто, Трансністрії – *Авт.*), буде вирішуватися на мирній конференції, яка займатиметься і відповідатиме за підготовку відповідних матеріалів. На момент відкриття “Бюро...”, М. Антонеску лише міг задекларувати, що жодною дією пан маршал Іон Антонеску, або ж уряд, а також ні в якому разі Міністерство закордонних справ, не в змозі виразити волю Уряду Румунії про анексію земель навколо Дністра. Юридична позиція, на якій поки що зупинився уряд Румунії – це військова окупація. Тому в юридичних актах, що були укладені відносно Трансністрії, відзначається, що в провінції призначено цивільну владу, яка повністю підпорядковується військовому командуванню. Політична заява, на думку міністра, відносно цих земель, поки що є недоречною в таких умовах.

Мета, яку переслідує румунське керівництво – не робити заяв про політичний і територіальний устрій Трансністрії, який вирішить повоєнна мирна конференція. М. Антонеску зазначив: якщо завтра російська проблема набуде європейського звучання, та проти Росії, для знищення комунізму і слов’янства, постане європейська спільнота, а російська європейська частина буде розділена, ось тут Румунія стане актуальним чинником у її знищенні. Тоді, згідно з етнічними та па-

тримональними правами, Румунія виступатиме як регіональний гегемон, з точки зору етнічних та природних кордонів, де розселена значна частина румунського народу – на сході та навколо Чорного моря. Саме тому румунському уряду необхідно підготувати документальний матеріал, який доводив би румунські права у цьому регіоні²².

В той же час румунський уряд побоювався, що територіальні здобутки за рахунок українських земель, можуть бути розцінені Німеччиною та її союзницею Угорщиною як компенсація за втрачену Трансільванію²³. З цього приводу М. Антонеску говорив, що Угорщина буде відстоювати своє право щодо територіальної компенсації. Тому, заявляв міністр, втрата Трансільванії є недопустимою, з цією метою необхідно дотримуватися лінії, згідно якої угорська пропаганда не змогла б заявити, що румуни володіють багатствами України.

Таким чином, політичний статус Трансністрії в 1941–1944 рр. був зумовлений військово-політичними реаліями часу. Керівництво Румунії, уникаючи чітких та однозначних формулювань, зуміло, згідно з німецько-румунською угодою, яка була підписана в Бендерах 30 серпня 1941 р., отримати мандат на здійснення економічної експлуатації території між Дністром та Південним Бугом. Слід зауважити, що про територіальні компенсації щодо Трансільванії, в даному випадку, з боку кондуктора питання не піднімалося взагалі. В той же час, заяви І. Антонеску та найвищих урядовців країни, а також політика окупаційного режиму, яка здійснювалася в Трансністрії, свідчать, що ця територія була надзвичайно важливою для Румунії, як з військово-політичної, так і з економічної точки зору. Оголошення межиріччя Дністра та Південного Бугу “територією тимчасової військової окупації” розцінювалося офіційним Бухарестом як прелімінарний захід. Саме тому остаточне вирішення цього питання відкладалося до часу, коли буде отримана повна перемога над СРСР.

¹ *Gheorghe I.* Un dictator nefecit – mareșalul Antonescu : Calea României spre Statul satelit. – București : Machiavelli, 1996. – P. 204.

² Там само. – С. 205-207.

³ *Dobrinescu V.* Fl. Basarabia în anii celui de al doilea război mondial (1939–1947). Iași, 1995. – 374 p. – P. 245, 246.

⁴ Там само. – С. 235.

⁵ Там само. – С. 252.

⁶ *Kiristescu C.* România în al doilea război mondial: in 2 vol. – Vol 1. – București, 1995. – 360 p. – P. 54.

⁷ *Рекотов П.* Органи управління на окупованій території України (1941–1944) // Укр. іст. журн. – 1997. – № 3. – С. 95, 96.

⁸ *Кушнір Д.* Трансністрія // Довідник з історії України / Заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001.. – С. 873.

⁹ *Рекотов П.* Назв. праця. – С. 96, 97.

¹⁰ Русак А.В. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР 1941–1945. – К., 1998. – 296 с. – С. 51.

¹¹ Arhivele Statului Bucuresti (Державний Архів Бухареста). – fond Presedintia Consiliului de Ministri. – dosar 476/ 1941. – f. 117.

¹² Antonescu – Hitler: Corespondenta și intilniri inedite (1940–1944): in 2v. – V. 1./ Ed. alc. de Arimia V., Coord. stiitific Cjnstantiniu F. – București, 1991. – P. 121,122.

¹³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (Національний Архів Республіки Молдова, далі ANRM). – Ф. 706, оп. 1, спр. 9, арк. 64-69.

¹⁴ Antonescu – Hitler: Corespondenta și intilniri inedite. – P. 119–122.

¹⁵ Рекотов П. Назв. праця. – С. 97.

¹⁶ ANRM. – Ф. 706, оп. 1, спр. 9, арк. 64–69.

¹⁷ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945. Сборник документов и материалов: в 2-х т. – Т. 1. – Кишинёв, 1975. – С. 54.

¹⁸ Nistor I. Istoria romanilor din Transnistria: Organizarea cultura și jertfa lor. – București, 1995. – 164 p – P. 86, 87.

¹⁹ Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої Світової Війни: Північна Буковина, частина Бассарабії і Трансністрі // Український історик. – 1987. – № 1–4. – С. 83–96. – С. 90.

²⁰ Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945. – Т. 1. – С. 98.

²¹ Procesul lui Ion Antonescu / Ed. ingr. de I.Craca. – Bucuresti, 1995. – P. 184, 185.

²² Antonescu M. “Dacă vrei sa caștigi războiul trebuie sa pregătești pacea...” Discurs ținut la 16 iunie 1942 pentru constituirea Biroul Păcii. – Cluj-Napoca, 1991. – P. 11–12.

²³ Gheorghe I. Назв. праця. – С. 207.